

DEĞERLENDİRMELER

TÜRK DÜNYASI DESTANLARININ TESPİTİ, TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI VE YAYIMLANMASI PROJESİ

Âdem TERZİ

Balkanlardan Sibirya'ya kadar bütün Türk boylarının dünyaya ait tasavvurları, inançları, örf ve âdetleriyle dil özellikleri sözlü edebiyatın en önemli türü olan destanlarda yaşatılmaktadır.

Bu destanları belirlemek ve bir külliyat hâlinde bir araya getirerek Türkiye Türkçesine kazandırmak amacıyla bir proje geliştirilmiştir. Günümüz yazarlarına önemli bir sanat tabanı oluşturacak malzeme sunmak amacıyla da taşıyan bu projenin kapsamına Türk dünyasının bütün destan ve halk hikâyeleri girmektedir. Ayrıca Türk destan ve halk hikâyeleri üzerine yapılmış önemli bilimsel çalışmalar; çeşitli Türk boylarına ait destan gelenekleri, bu geleneklerin oluştuğu çevre ve destan yaratıcılarını ele alan araştırmaların sonuçları da proje kapsamında düşünülmüştür.

Bu tasarı, "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi" adıyla ilkin T.C. Cumhurbaşkanlığı Makamı'na arz edilmiş; 9. Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel, projeye büyük bir destek vererek Türk Dil Kurumu aracılığıyla yürütülmesini istemişlerdir. 1997 yılının ikinci yarısında proje hükümet tarafından da kabul edilerek Devlet Planlama Teşkilatının Destek Programı'na alınmıştır.

1997 yılında uygulamaya konulan projenin esaslarını belirlemek amacıyla 20-22 Kasım 1997 tarihlerinde, konunun uzmanlarının katılımıyla Türk Dil Kurumunda bir danışma toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıda destanların belirlenmesi, Türkiye Türkçesine aktarılma biçimi (transkripsiyon, biçim özellikleri vb.) ile hangi destan ve hikâyelerin hangi yöntemlerle toplanacağı ve nasıl yayımlanacağı tartışılmış; bu tartışmaların sonucunda alınan kararlar projede çalışacak bütün bilim adamlarının uya-

çağı ilkeler hâline getirilmiştir. Bu ilkeler de açıklamalarıyla birlikte bir “Kılavuz Kitap” hâlinde yayımlanmıştır.

Bu kılavuz kitapta “Metinlerin Tespiti Sorunu”, “Metinlerin Versiyon ve Varyantları Sorunu”, “Türkiye Türkçesine Aktarılması Sorunu”, “Projede Görev Alacak Bilim Adamlarının Seçilmesi” ve “Hazırlanacak Destan ve Halk Hikâyeleriyle Bunlar Hakkındaki İncelemelerin Yayınları Sırasında Uyulacak İlkeler” gibi temel konular yer almaktadır.

Bu hazırlıkların tamamlanmasından sonra başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere bütün Türk boylarının her birinin akademi veya üniversitelerinden biri “merkez” seçilerek projede görev alacak bilim adamlarının belirlenmesine başlanmıştır. Buradaki çalışmaların tek elden ve ana ilkelere uygun bir şekilde yürütülmesi amacıyla Türk Cumhuriyetleri’ne gidilerek belirlenen merkezlere bir “koordinatör” atanması sağlanmıştır. Bu koordinatörlerin organizasyonunda toplantılar yapılarak öncelikle yayımlanacak metinlerin orijinal olanlarını ve arşivlerde bulunanları tercih etmeleri istenmiştir. Metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılmasında da o lehçe üzerinde çalışan Türkiye’deki bilim adamlarından yararlanılmıştır.

Prof. Dr. Fikret Türkmen’in yöneticiliğinde yürütülen projede Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Eski Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. İsmail Parlatır, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın ve Prof. Dr. Fatih Kirişçiöğlü Yürütme Kurulu Üyesi olarak görev almışlardır.

Projenin Çalışma ve İzleme Grubunda 1997 yılından bu yana Prof. Dr. Mustafa Cemiloğlu, Prof. Dr. Metin Ekici, Prof. Dr. Alimcan İnyet, Yrd. Doç. Dr. Selâmi Fedakâr, Yrd. Doç. Dr. Metin Arıkan, Yrd. Doç. Dr. Pınar Dönmez, Em. HAGEM Gn. Md. Nail Tan, TDK Uzmanı Ejder Çelik, TDK Uzmanı Âdem Terzi, Dilek Yücel, Ali Ilgın görev almışlardır.

Projenin Türk Cumhuriyetleri ve Özerk Bölgeleri Sorumluları ise şunlardır:

Altay Özerk Bölgesi: Doç. Dr. İbrahim Dilek; Azerbaycan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Ramazan Gaffarlı; Başkurtistan: Prof. Dr. Ahmet Süleymanov; Çuvaşistan: Prof. Dr. Nikolay Yegorov; Gagavuz Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Nevzat Özkan; Hakas Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Victor Butanayev; Karaçay-Malkar-Nogay Bölgesi: Prof. Dr. Şihaliyev Aşım, İmam-Mazemoviç, Doç. Dr. Ufuk Tavkul; Karakalpakistan Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Sarıgül Bahadırova; Kazakistan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Seyit Askaralı Kaskabasov, Doç. Dr. Elmira Adilbekova; Kırgızistan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Abdıldacan Akmataliyev; Kırım-Tatar Özerk Bölgesi: Doç. Dr. Zühal Yüksel; Özbekistan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Tura Mirzayev, Doç. Dr. Cabbar İşankul; Tataristan Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Mustafa Öner; Türkmenistan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Annagurban Aşirov, Dr. Feyzullah Rahmankulu; Uygur Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Alimcan İnyet.

Son aşamaya gelen projede bugüne kadar 34 eser yayımlanmıştır. Bir bu kadar eser de baskı ve hazırlık aşamasındadır.

Proje kapsamında bir araya getirilen ve Türk Dil Kurumunca yayımlanan eserler, Türk dünyasına yönelik yazılara yer veren *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin bu sayısından itibaren yayım sırasına göre Türk dünyasına tanıtılacaktır.

Bu önemli eserleri Türkiye Türkçesine kazandırdıkları için başta Türk Dil Kurumu ve Proje Yöneticileri olmak üzere emeği geçen herkese teşekkür ediyoruz.

ALTAY DESTANLARI

Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi kapsamında yayımlanan ilk eserler Altay Türklerine ait destanlardır. Oldukça zengin bir sözlü edebiyata sahip olan Altay Türklerinin folkloruyla ilgili ilk ciddi çalışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır. Tarihte diğer Türk boylarından uzak düşen Altay Türkleri, bu uzaklık nedeniyle âdeta havza kültürü sürdürmüşlerdir. Bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Altay Türkleri, Kamlık dinine olan bağlılıklarını belli ölçüde devam ettirmektedir. Buna bağlı olarak Altay destanlarında eski Türk inanç, mitoloji ve yaşayışına dair motifler bulmak mümkündür.

Altay destanlarının teşekkülü ile ilgili olarak araştırmacılarca farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu araştırmacıardan bir bölümü Altay destanlarının arkaik izler taşıdığını kabul etmekle birlikte destanların XV. ve XVIII. yüzyıllarda teşekkül ettiği görüşündedir. Bu zaman aralığı, Moğolların Altay bölgesinde hâkimiyet kurdukları döneme rastlamaktadır. N. A. Baskakov'a göre bu dönemde Altay Türklerinin bağımsızlık bilinci gelişmiştir ve bu da destanlara yansımıştır.

Bazı araştırmacılar ise Altay destanlarının VI. ve VIII. yüzyıllarda teşekkül ettiği fikrindedir. Bu araştırmacıardan V. M. Jirmunski'ye göre destanlar bu dönemde kahramanlık masallarıyken ancak XI. ve XIII. yüzyıllarda destan niteliği kazanmıştır.

Konu hakkında doktora tezi hazırlayan S. Surazakov ise Altay destanlarının arkaik dönemde oluşmaya başladığını, XVII. ve XVIII. yüzyıllara kadar olgunlaşma dönemi geçirdiğini söylemektedir. Surazakov, destanların oluşum dönemini üçe ayırarak konularına göre şu biçimde sınıflamıştır:

A. Ataerkil Döneme Ait Destanlar

1. Korkunç Yaratıklarla Mücadeleyi Anlatan Destanlar
2. Yer Altındaki Âlemlerle Mücadeleyi Anlatan Destanlar
3. Kahramanın Evlenmesini Anlatan Destanlar
4. Aile ve Söök İçindeki İlişkileri Anlatan Destanlar
5. İstilacılarla Mücadeleleri Anlatan Destanlar

B. İlk Feodal Döneme Ait Destanlar

C. Feodal Döneme Ait Destanlar

Altay destanlarına yönelik Proje kapsamında şu ana kadar yayımlanan üç eserde toplam 22 Altay destanı yer almaktadır. Bu eserler baskı tarihine göre şunlardır:

Altay Destanları 1, (Hızl. Dr. İbrahim Dilek) Ankara 2002, 365 s., TDK yayım-

ları: 804. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi Yayınları: 1.

Eserde yer alan destanlardan *Er Samır*, *Ak Tayçı* ve *Kökin Erkey* destanları, kahramanların yer altı dünyasındaki Erlik Biy ve onun yandaşlarıyla mücadelelerini anlatan destanlardır. Dolayısıyla bu destanların teşekkülü diğerlerine göre daha eski dönemlere tarihlenmektedir. Hacim bakımından diğer destanlardan kısa olan bu üç destanda mitolojik öğelere de rastlanmaktadır.

Er Samır

Babası Ak Bökö, malının yarısını oğlu Er Samır'a verir. Er Samır bir süre sonra tahtını kardeşi Katan Mergen'e bırakarak ava çıkmak ister. Karısı Altın Tana onu bu kararından vazgeçirmek isterse de bunda başarılı olamaz. Kardeşi bir süre sonra Er Samır'ı aramaya çıkar. Bulunca da birlikte avlanmaya başlarlar fakat av bulamazlar. Bunun üzerine Katan Mergen yurduna döner. Er Samır ava devam etmek üzere Ak Dağ'a çıkar.

Er Samır yurduna döndüğünde karısı Altın Tana'nın Erlik'in adamı Kara Bökö tarafından kaçırıldığını öğrenir. Kardeşi Katan Mergen de dönmemiştir. Oturup altı ay kardeşini bekler. Sonunda Kara Bökö ile tek başına savaşmaya karar vererek yola çıkar.

Çeşitli mücadelelerden sonra sonunda Kara Bökö'nün sarayına ulaşır. Burada karısını kurtarır fakat Kara Bökö'yü bulamaz. Karısının yalvarmalarına karşın tekrar Kara Bökö'nün peşine düşer.

Kara denizler ve kara kumlu çöller geçen Er Samır sonunda Kara Bökö ile karşılaşır ve onu yener. Kara Bökö'nün sarayına dönerek sarayı yerle bir eder. Karısını da alarak eğlenceli bir yolculuktan sonra yurduna dönerler. Yurdunda halkı onu şenliklerle karşılar. Fakat kardeşi hâlâ gelmemiştir. Bu sefer de onu bulmak için yola çıkar. Yoldaki yaşlı bir kadından kardeşinin yer altına, Erlik Biy'in yanına gittiğini öğrenince o da yer altına inen delikten geçerek Erlik Biy'in yurduna varır. Yoldaki çeşitli engelleri aşarak Erlik Biy'e ulaşır. Kavgaya tutuşurlar. Er Samır, Erlik Biy'i yenerek kardeşinin yerini söylemesini ister. O da ak Dağ'a çıkmasını söyler. Er Samır Ak Dağ'da kardeşinin atını bulur. Kendi yoktur. Takip ettiği izler Er Samır'ı kendi yurduna götürür. Oradakilerden kardeşinin gelip kendisini bulamayınca tekrar ayrıldığını söylerler. Er Samır da kardeşini bulmak üzere vakit kaybetmeden tekrar yola çıkar.

Bir yerde kardeşinin atı Kara Kaltar'ı bulur. At ona kardeşinin Kün Kağan'ın kızı Bayan Sılu ile evlendiğini fakat sonra karısını terk edip insanlara zulme başladığını, bunun üzerine onu engellemek için Kün Kağan ile birlik olup Katan Mergen'i öldürdüklerini söyler.

Er Samır kardeşinin ölüsünü yerin doksan kulaç altından çıkararak ilaçlarla onu diriltir. Daha sonra hep birlikte yurtlarına dönerler. Tebaası onları büyük bir sevinçle karşılar ve dağ gibi et, deniz gibi içki yığarak eğlence düzenlerler.

Ak Tayçı

Ak Bökö'nün gençlik yıllarında sahip olduğu erkek çocuğunu Erlik Biy kaçırmıştır. Karısı Altın Topçı yıllar sonra bir erkek evlat daha dünyaya getirir. Ak Bökö buna çok sevinir ve bebeğe kundak yapmak için samur, beslemek içinse geyik avlamaya gider.

Avdan dönerken altmış kulaç kuyruklu bir kurt (Ak Börü) yolunu keser. Canına karşılık oğlunu ister. Ak Bökö yurduna dönüp olanı biteni halkına anlatır. Halkının gençleri kurtla savaşmak isteseler de çocuğu kaçırmamasına engel olamazlar.

Ak Börü tarafından büyütülen çocuk kısa sürede güçlü kuvvetli bir yiğit olur. Ak Börü ona Ak Tayçı adını verir. Ona bir at ve savaş elbiseleri vererek kendi yolculuğuna çıkması için gönderir.

Ak Tayçı çeşitli maceralardan sonra Ak Börü'nün yanına döner. Yanında güzel bir de kız vardır. Onu Ak Börü'ye vermek isterse de Ak Börü kabul etmez. O da Altın Tana adlı bu kızla kendi evlenip babasının evine döner. Babası oğlunun gelişini şenliklerle kutlar.

Eğlenceler devam ederken Ak Tayçı'nın atı Ak Boro, yer altı kağanlarından Temir Bökö'nün kendisini yer altındaki düğüne davet ettiğini söyler. Ak Tayçı da başka bir atı sihirle bahadır atı yaparak yer altına gönderir. Temir Bökö'nün elçisi Elçe Ködükey bu atı yolda öldürür. Bunun üzerine Temir Bökö başka bir elçi gönderir. Bu elçiyi de Ak Tayçı öldürür. Temir Bökö başka bir elçi daha gönderir. Ak Tayçı onu da öldürür. Düğüne gitmez.

Sonra Erlik Biy ve Temir Kağan'ın peşini bırakmayacaklarını düşünerek onlarla savaşmak üzere yer altına iner. Önce Temir Kağan'ın sarayına giderek onu ve oğlunu yener. Sonra Erlik Biy'i yer yüzüne çıkarır. Onu da yener. Erlik Biy bir daha yer yüzüne çıkmayacağına söz vererek kendisini bırakması için Ak Tayçı'ya yalvarır. Bu arada Temir Kağan'ın kızının Ak Börü'nün karısı, Ak Börü'nün de Ak Tayçı'nın küçükken kaçırılan ağabeyi olduğu anlaşılır. Hep birlikte babalarının yurduna dönerler. Gelişlerinin şerefine büyük bir toy düzenlenir.

Kökin Erkey

Kökin Erkey, kız kardeşi Erkin Koo ile yaşamaktadır. Kökin Erkey'in kıymetli atı Temir Çookır evlenmediği ve eğlencelere katılmadığı için sahibine sitem eder. O da bu değerli atı yanından kovar. Başka bir atla avlanmaya gider. Av dönüşü evini yerle bir edilmiş bulur. Kız kardeşi de ortalıkta yoktur. Onu aramak üzere yollara düşer.

Yolda bir eğlenceye rastlar. Eğlencenin sahibi kağanlar, bir yarışma düzenlediklerini, yarışmayı kazanan atın sahibine kızlarını vereceklerini söylerler. Her iki yarışmayı da yanından kovduğu atı Temir Çookır kazanır. Fakat Kökin Erkey her iki kızla da evlenmeyip yoluna devam eder.

Kız kardeşini hiçbir yerde bulamayan Kökin Erkey kendini ve bindiği at Kök

Çookır'ı öldürmek ister. Tam bunu gerçekleştirirken Temir Çookır gelir ve kız kardeşini yer altı kağanlarından Sokor Kağan'ın kaçırdığını söyler. Kökin Erkey yer altına inerken kız kardeşine âşık Ançı Mergen ile karşılaşır. Yer altına birlikte inerler.

Yer altında bütün düşmanları yenerek Erkin Koo ve kaçırılan diğer insanları kurtarırlar. Yurtlarına dönerken yarışma düzenleyen kağanların kızlarını da yanlarına alırlar. Temir Çookır da sahibine katılır. Yurtlarına vararak mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmeye başlarlar.

Eserde yer alan *Altay Buuçay*, *Kozın Erkeş*, *Közüyke* ve *Maçlı Mergen* destanları ise daha geç dönemlerde teşekkül etmiştir. Bu destanlar üzerine araştırmalar yapan S. S. Kataş, teşekkül tarihlerini XVI. yüzyıl olarak belirlemiştir. Bu destanların hepsinde av unsuru öne çıkmakla birlikte konargöçer yaşam tarzıyla ilgili motiflere rastlanmamaktadır. Destanlarda yer alan kahramanların hepsi halklarıyla birlikte yerleşik bir hayat sürmektedir.

Bu destanlarda aşk teması da yer almakla birlikte genel olarak düşman bey ve kağanlarla yapılan mücadelelerden söz edilmektedir. Teşekkülü daha eski dönemlere dayanan destanlara bakarak bu destanlarda yer altyla mücadeleye rastlanmamaktadır.

Altay Buuçay

Altay Buuçay, karısı Ermen Çeçen, kızı Cara Çeçen ve oğlu Erkemel ile Ak Deniz'in kıyısındaki Ak Dağ'da yaşamaktadır. Bir gün otuz yıl boyunca avlanmak üzere ava çıkar. Fakat altmış yıl geçtiği hâlde dönmez.

Aranay ve Şaranay adlı iki kardeş kağan, Altay Buuçay'ın yurduna gelir. Altay Buuçay'ın karısı ve kızı ona ihanet ederek iki kağanla eğlenceye dururlar. Bu sırada Altay Buuçay yurduna döner. İki kardeş kağan Altay Buuçay'ın karısının ve kızının da yardımıyla Altay Buuçay ve oğlu Erkemel'i öldürüp parçalara ayırırlar. Altay Buuçay'ın atı Kamçı Cereen, Altay Buuçay'ı diriltmek için Yer Ana'dan yardım ister. Yer Ana, bir devin yüzündeki beni Altay Buuçay'a yedirmesini söyler. Kamçı Cereen, çeşitli kurnazlık ve büyülerle devin benini alarak Altay Buuçay'a yedirir.

Dirilen Altay Buuçay, iki kağanın yurduna giderek onları ve karısıyla kızını öldürür. Bu arada Kamçı Cereen, Erkemel'i de diriltmek için tekrar Yer Ana'dan yardım ister. O da Teneri Kağan'ın kızının Erkemel'i diriltebileceğini söyler. Kamçı Cereen, göğçe çıkararak Tenri Kağan'ın kızı Temene Koo'yu yer yüzüne kaçıtır. Temene Koo, Erkemel'i dirilterek tekrar göğçe çıkar. Fakat babası onu kabul etmez. O da dönüp Altay Buuçay ile evlenir.

Kozın Erkeş

Fakir Ak Bökö ve karısı Ak Baş'ın yaşlılık yıllarında bir çocukları olur. Ak Bökö ölmek üzereyken oğluna Kozın Erkeş adını verir. Kozın Erkeş kısa zamanda tam bir bahadır olur.

Kutsal Bilgelik Kitabı'nı okuyan Kozın Erkeş onda geleceğini görür. Gelecekte Karatı Kağan'ın kızı Bayım Sur'un kaderinde yazılı olduğunu öğrenir. Annesinin bütün ısrarlarına rağmen Bayım Sur'u aramaya çıkar. Yolda onun üç gün sonra evlene-

ceğini öğrenir. Kılık değiştirerek düğün alanına gider.

Düğünde Kağan'ın çobanı, Bayım Sur'un gerçekten kimi sevdiğini öğrenmek için bir sınama yapılmasını önerir. Sonucunda Bayım Sur dilenci kılığındaki Kozın Erkeş'i seçer. O da Bayım Sur'u kaçıtır.

Yerlerini Kağan'ın müstakbel dünürleri bulur. Onu zehirleyerek demir bir sandığa kilitletler. Sandığı da altı ormanın odunuyla ateşe verirler. Bayım Sur, sıçan kılığına girerek yer altından ilerleyip sandığı delerek Kozın Erkeş'i kurtarır.

Kağan'ın çobanı da Bayım Sur'u sevmekte ve onunla evlenmek istemektedir. Yarındaki askerlerle Kozın Erkeş'i bulur. Onu öldürmesi için kendisini Bayım Sur'un gönderdiğini söyler. Kozın Erkeş buna çok şaşırır ve çok üzülür. Ölmeye razı olur. Çaban da onu öldürür.

Bayım Sur, Kozın Erkeş'i diriltmenin yollarını arar. Kozın Erkeş'in cesedini yıkamak istediğini söyleyerek çobanla birlikte onun mezarına giderler. Burada çobanı öldürse de Kozın Erkeş'i diriltemez.

Cesedin başında oturup ağlarken Kozın Erkeş'in amcası gelerek onu diriltir. Hep birlikte Kozın Erkeş'in babasının yurduna dönerler. Mutlu ve huzurlu bir yaşam sürerler.

Közüyke

Karatı Kağan ve Ak Kağan adlarındaki iki dost, Kara ve Ak Dağ'ın eteğinde huzur içinde yaşamaktadırlar. Bir gün ava çıkarlar. Avda bir geyik görürler. Geyik dile gelerek doğurmak üzere olduğunu, Ak Kağan'ın karısı Erke Tana'nın da doğurmak üzere olduğunu, kendisini bağışlamasını ister. Ak Kağan geyiği vurmaz. Dönüşte Karatı Kağan'a da bir geyiğin aynı şeyleri söylediğini öğrenir. İki kağan, bu durum gerçekleşirse çocuklarını beşik kertmesi yapmak üzere sözleşirler.

Yurtlarına döndüklerinde gerçekten birer çocukları olduğunu görürler. Erkek çocuğa Közüyke, kıza da Bayan adı verildikten sonra büyük bir eğlence düzenlerler. Eğlenceler sürerken Ak Kağan attan düşerek ölür. Karatı Kağan, babasız kalan Közüyke'nin kızına iyi bakamayacağını düşünerek kızı oradan kaçırarak başka bir yurda taşınır.

Közüyke büyüyünce bir beşik kertmesi olduğunu öğrenir ve Karatı Kağan'ın yurduna gitmek üzere yollara düşer. Fakat bir dağın zirvesinde mahsur kalır. Dağdayken haberci hayvanlardan Bayan'ın evlenmek üzere olduğunu öğrenince dağı aşarak Karatı Kağan'ın yurduna varır. Dilenci kılığına girerek düğüne katılır ve şarkı söylemeye başlar. Sesinin güzelliğiyle herkesi büyüler. Ama o şarkı söyledikçe hava soğur ve düğünü ertelemek zorunda kalırlar. Közüyke herkes dağılınca Bayan'la birlikte olur. Karatı Kağan da onu zehirleyerek öldürür. Onu diriltmeyi başaramayan Bayan kendini öldürür. İki ceset iki kayaya dönüşür.

Malçı Mergen

Malçı Mergen, Aybıçı adlı birinin yanında çobanlık yapmaktadır. Aybıçı yurdundan taşınmaya karar verir. Göç esnasında Malçı Mergen binmek için Aybıçı'dan bir at

ister. Buna sinirlenen Aybıç, Malçı Mergen'in ayaklarını kırdırarak yanından kovar. Bir müddet olduğu yerde hareketsiz kalan Malçı Mergen ormanda bulduğu bir otu yiyerek iyileşir ve yollara düşer.

Bir müddet gittikten sonra Arslan Kağan'ın yurduna ulaşır. Arslan Kağan kızını evlendirmektedir. Düğüne katılan Malçı Mergen burada şarkı söyleyince herkes onun sesine hayran kalır. Kağan'ın kızı da ona hayran olur ve onunla evlenmek ister. Buna sinirlenen Arslan Kağan, kızı Ak Şankı ve Malçı Mergen'i yurdundan kovar. Onlar da başka bir yurda yerleşirler.

Damadını öldürmek isteyen Arslan Kağan onu yurduna davet eder. Malçı Mergen davete icabet eder. Kağan başaramayacağını düşünerek ona Gök Deniz'in kıyısındaki Gök Boğa'yı tutup kendisine getirebilirse bütün malı mülküyle birlikte kağanlığını ona vereceğini söyler. Malçı Mergen bu boğayı tutup getirince de onu zehirleyerek ortadan kaldırmayı düşünür. Malçı Mergen tam zehirli içkiyi içecekken atı onu uyarır. Bunun üzerine Malçı Mergen kaynatasını ve bacanaklarını zehirleyerek yurduna döner.

Eserde yer alan yedi destanın tamamı kayçı Nikolay U. Ulagaşev'den derlenmiştir. Yoksul bir ailede dünyaya gelen Ulagaşev, dokuz yaşından itibaren babasıyla ava çıkmaya başlar. Uzun av gecelerinde anlatılan destanlar Altay kayçılık (destancılık) geleneğini tanımasına vesile olur. Burada öğrendiği ilk destan *Altay Buuçay* destanıdır.

Ulagaşev'in sanatına etki eden kayçılardan biri de Sabak Boçonov'dur. Bu kayçı, Ulagaşev'in babasının evinde kalarak birkaç gün süreyle evde toplananlara destanlar anlatır. Ulagaşev'in "Ben destan söylemeyi ondan öğrendim." dediği Sabak, Ulagaşev'e topşuur çalmayı da öğretir. Bundan sonra destanlarını müzik eşliğinde söylemeye başlar. Bu arada başka kayçılardan da destanlar öğrenir. Herkesin en büyük kayçı olarak kabul ettiği, kendisinin de en çok sevdiği kayçı dediği, geçimini kayçılıkla sağlayan Kabak Tadijekov ile tanışır. Ondandır destanlar öğrenir.

Dokuz yaşından on beş yaşına kadar öğrendiği destanları akranlarına ve kardeşlerine anlatan Ulagaşev, bir gece büyüklerin de olduğu bir toplantıda ilk öğrendiği destan olan *Altay Buuçay*'ı kendinden de eklemeler yaparak anlatır. Oradaki herkesten övgüler alır ve böylece kayçılığı onaylanmış olur.

Ulagaşev, on altı yaşındayken trahomadan gözlerini, bundan üç yıl sonra da babasını kaybeder. Ama ailesinin geçimini sağlamak amacıyla görmeyen gözlerle odun kesmek, çam fıstığı toplamak, ot biçmek gibi hayata dair birçok eylemi yapmak zorunda kalır. Bir yandan da evinde yaptıkları dizgin, kayış gibi ürünleri köy köy dolaşarak satar. Bu köylerde destan da söyleyip karşılığında köylülerin verdikleri arpa, un, keten gibi ürünleri kabul eder.

Başına gelen birçok kötü olaydan sonra Ulagaşev 1934 yılında bir kolhoza yerleşerek biraz olsun rahata kavuşur. 1937 yılından itibaren de kendisini keşfeden Altay folkloristlerle çalışmaya başlar.

Ulağaşev'in destan bilgisi Moskova'nın da dikkatini çeker. Bu konuda araştırma ve derleme yapmak üzere bilim adamları gönderilir. Bu amaçla o günün şartlarında lüks sayılabilecek bir konuta yerleştirilen Ulağaşev, ömrünün kalanını bu evde folkloristlerle çalışarak geçirir. Ondan derlenen birçok destan ve masal çeşitli adlar altında yayımlanmıştır.

N. U. Ulağaşev, Altay folkloruyla ilgili çalışmaların yoğunlaşmaya başladığı 1930 yılından itibaren en fazla destan ve masal derlenen kayçılardan biridir. Bu yönüyle o, bugün Altay Türklerinin millî sembolü hâline gelmiştir.

***Altay Destanları 2*, (Hızl. Dr. İbrahim Dilek), Ankara 2007, 472 s., TDK yayınları: 889. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi Yayınları: 9.**

Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi kapsamında yayımlanan bu eser, *Altay Destanları I*'in devamı niteliğindedir ve Altay destanlarının tamamını bir külliyatta bir araya getirme amacıyla hazırlanmıştır. Bu eserde yer alan destanlar da İbrahim Dilek tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Altay Destanları I'de yer alan destanlar N. U. Ulağaşev'den derlenmişti. Serinin bu ikinci kitabında ise Aleksey Grigoreviç Kalkin'den derlenmiş sekiz destan yer almaktadır.

Eserin girişinde İbrahim Dilek, Cabagan Köyü'nde Kalkin ile tanışmasını lirik bir dille anlatır. Kalkin, hastalığı nedeniyle İtalya gibi diğer ülkelerden gelen araştırmacıları kendi evinde bile kabul etmezken Dilek'in Türkiye'den geldiğini öğrenince kalıkıp onun kaldığı eve gelmiş ve memnuniyetini dile getirmiştir. İbrahim Dilek 1998 yılında Altay bölgesine ikinci gidişinde Kalkin'le yine görüşmek istese de hastalığı ağırlaşmıştır.

Güney Altay Türklerinden Telengitlere mensup olan A. G. Kalkin 3 Nisan 1925 yılında Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti'ne bağlı Ulağan bölgesinde dünyaya gelmiştir. Bu bölge, sözlü edebiyatın yaşatıldığı bir yer olarak bilinmektedir. Babasının da usta bir destan anlatıcısı olması onun bu geleneğe doğuştan aşinalığını sağlar. Anne ve babasıyla köylerindeki kolhozda çalışırken ilk destanlarını babasından öğrenir. Babasının kendisi gibi destan anlatıcısı olan arkadaşlarından repertuarını geliştirir ve daha dokuz yaşındayken destan anlatmaya başlar. Kör olma tehlikesiyle yüz yüze bırakan bir göz hastalığı dolayısıyla erken yaşlarda hastaneye yatar. Burada usta destan anlatıcısı N. U. Ulağaşev ile tanışır. Ulağaşev, ona övgü dolu sözler ederek ileride iyi bir kayçı olabileceğini söyler. O da Ulağaşev'in bu sözlerinden etkilenerek kayçı olma-ya karar verir. On altı yaşına geldiğinde her yere davet edilen usta bir kayçı olmuştur.

1947 yılında Gorno-Altaysk Otonom Bölgesi'nin 25. yıl dönümü kutlamalarında on dokuz destancı arasından birinci seçilir. Bu onun kayçılığının onaylanması anlamına gelmektedir.

1949 yılından sonra kendisinden ilk derlemeler yapılmaya başlanır. Bir dönem kesintiye uğrayan derleme çalışmaları 1956 yılında yeniden başlar.

Kalkın, geleneğe bağlı kalmakla birlikte anlattığı destanlara başta içerik bakımından olmak üzere yeni söyleyiş özellikleri katmıştır. O ayrıca sözlü edebiyatın hemen hemen her türünü iyi bilen biri olarak anlattığı destanlarda atasözü, türkü gibi diğer geleneksel yapılara da sırası geldikçe yer vermektedir. Bazı destanlarında ise tam bir masal havası sezilmektedir. Kalkın, Türk dili için büyük bir sözlü miras bırakarak 17 Ağustos 1998 günü bu dünyadan ayrılır.

Altay destanlarının bu ikinci kitabında kendisinden derlenen dokuz destan yer almaktadır. Eserin girişinde A. G. Kalkın'ın hayatı ve repertuarı üzerinde durularak Kalkın'ın repertuarı üzerine geniş bir kaynakça verilmiştir. Özetleri de verilen destan metinlerinin çeviri yazılı biçimleri ile Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimleri, okuyucuya karşılaştırma olanağı sağlamak amacıyla aynı sayfada verilmiştir. Destanlarda geçen bazı kelimelerin anlamları şiir üslubu içinde tam olarak verilemediğinden sayfa altında açıklama yoluna gidilmiştir. Eserin sonunda ise destanlarda geçen bazı kavramlar için açıklamalar, yer ve şahıs adları dizini ve konu hakkında kaynakça yer almaktadır.

Oçı Bala

Oçı Bala ve Oçıra Bala adlı iki kız kardeş, yurtlarında huzur içinde yaşamaktayken insanlara zulmeden Kan Taacı Kağan, oğlu Ak Calaa'yı iki kardeşin yurtlarını işgal etmeye gönderir. Ablası Oçıra Bala, Oçı Bala'ya işgale gelen kişiye itaat etmeleri gerektiğini söyler. Bunu kabul etmeyen Oçı Bala Ak Calaa ile savaşı. Bu savaşı kazanarak Ak Calaa'yı öldürür.

Oçı Bala bir süre dinlendikten sonra ava çıkar. Yüce Dağ'dan Kan Taacı'nın oğlunu dirilttiğini ve tekrar yurtlarına işgale gönderdiğini görür. Yurduna dönerek Ak Calaa'yı ve doksan tümen askerini öldürür. Ak Calaa'nın cesedini bir ata yükleyerek babasına gönderir.

Kan Taacı'nın eninde sonunda kendisiyle savaşmaya geleceğini bilen Oçı Bala, onu yenmek için onun yurduna doğru yola çıkar. Yolda önüne çıkan engelleri çeşitli hayvanların kılığında girerek aşar. Sonunda Kan Taacı'nın sarayına varır. Burada da çeşitli engellerle karşılaşır. Onları da aşarak Kan Taacı'yı öldürür. Halkını da serbest bırakarak yurduna döner.

Ay Sologoy ve Kün Sologoy

Ak Kağan'ın Ay Sologoy ve Kün Sologoy adlarında iki oğlu vardır. Ay Sologoy, istediği her şeye dönüşme ve istediği her şeyi yaratma gücüne sahiptir. Eski ayda bahadır, yeni ayda ise kız kılığında dolaşır. Kün Sologoy ise gece ay gibi, gündüz ise güneş gibi görünür.

Ak Kağan bir gün avdayken türkü ve kopuz sesleri işitir. Gökyüzüne bakar. Ay açılıp içinden güzel bir kız çıkarak yeryüzüne iner. İki yıldız kavgaya tutuşur. Gökten nehre doğru bir gökkuşağı oluşur. Gökkuşağından savaşçılar iner. Bir süre sonra geri

dönerler. Düşünde de yer altından Kara Bökö'nün çıktığını görür. Bu gördüklerinden çok korkan Ak Kağan, yurduna dönerek gördüklerini halkına anlatır.

Ak Sologoy, aydan inen kızın kendisi olduğunu, olacak felaketleri engellediğini söyler. Kün Sologoy da gökte savaşan yıldızlardan birinin kendi olduğunu, bundan sonra yurtlarına felaket gelmeyeceğini söyler. Buna çok sevinen Ak Kağan, kağanlığını oğullarına bırakır. Karısını nehre, kendisini de yıldıza dönüştürür.

Ösküs Uul

Annesi ve babası Aranay Kağan'la yaptıkları savaşta yenilip esir alınan Ösküs Uul, bir ırmağın kıyısında balık avlayarak yaşamını sürdürmektedir. Bir gün ırmaktaki altın sırlı balığı tutar. Yer altından çıkan Talay Kağan balığı bırakmasını, karşılığında da onu sarayına götürüp hediyeler vereceğini söyler. Ama sözünde durmaz. Ösküs Uul da onun atının kuyruğuna tutunup Kağan'ın sarayına iner. Kağan'ın verdiği hediyeleri almaz, yedi kat ketene sarılı bir köpek leşini alır ve yeryüzüne çıkar.

Yedi kat ketenin üzerinde yedi günlük bir uykuya dalar. Uyandığında evi bir saraya dönüşmüştür. Sarayın içinde çok güzel bir kız da vardır. Buna çok sevinen Ösküs Uul, eskisi gibi avlanmaya devam eder.

Ösküs Uul'un sarayını ve karısını kıskanan Talay Kağan, Ösküs Uul'u öldürüp sarayını ve karısını elinden almak ister. Bunun için çeşitli tuzaklar kurar, oyunlar oynar. Ösküs Uul bunların hepsinden karısının da yardımıyla kurtulur ve sonucunda Talay Kağan ve adamları yanıp yok olurlar.

Kan Kapçıkay

Kağan Kan Kapçıkay, zengin ve bereketli yurdunda huzur içinde yaşarken atı Kan Ceeren canı sıkıldığını, Altay içinde dolaşmaya çıkmaları gerektiğini söyler. Bu öneriyi kabul eden Kan Kapçıkay, önce dünürü Kağan'ı, sonra dostu Buurıl Kağan'ı, sonra da üçüncü gökteki Teneri Kağan'ı ziyaret etmek üzere atıyla birlikte yola çıkar.

İlk olarak dünürü ve kız kardeşinin yanına uğrayan Kan Kapçıkay, burada fazla durmaz. Buurıl Kağan'ın yurduna hareket eder. Ancak onun sarayına varabilmesi için çok zorlu engelleri aşması gerekmektedir. Çeşitli kurnazlıklarla bu engelleri aşar. Buurıl Kağan da onun için çok büyük bir şölen düzenler. Kendisine ve karısına çok değerli sihirli armağanlar verir. Oradan ayrılan Kan Kapçıkay, Teneri Kağan'ın yurduna varır. Burada da Teneri Kağan'ın düzenlediği yarışmaları ve ödül olarak konulan armağanları kazanarak yurduna dönmek üzere yola çıkar.

Yolda yaprak kılığına girmiş bir at görür. Atın sahibi çocuk Üç Monus tarafından öldürülmüştür. Çocuğun mezarını bulan Kan Kapçıkay, onu Buurıl Kağan'ın verdiği sihirli bezle diriltir. Birlikte Kan Kapçıkay'ın yurduna giderler. Gelişlerinin şerefine yedi yıllık şölen, dokuz yıllık toy düzenlenir. Sonra da Üç Monus'tan çocuğun öcünü alırlar.

Kan Ceeren Attu Kan Altın

Tanrı Ülgen'in kızı Boodoy Koo ile evli olan Kan Altın, yurdunda huzur içinde yaşarken kendisiyle savaşmak isteyen şeytanların yer altından çıktığını öğrenir. On-

larla savaşmak için yola çıkar. Ülgen Biy'in kendisine verdiği sihirli kavalların da yardımıyla teker teker hepsini yenerek yurduna döner.

Kara gölden çıkan bir arpa yurdundaki bütün tahılları yok etmiş; dağdan inen bir geyik, bir tavşan ve bir kartal da yurdundaki bütün hayvanları kaçırmıştır. Kan Altın bir müddet dinlendikten sonra bu sorunu da çözer.

Temene Koo

Temene Koo'nun annesi biriktirdiği bütün altınları ona verip bir at ve yiyecek bir şeyler almasını söyler. Temene Koo, altınların hepsiyle bir köpek alır gelir. Annesi bu sefer ona biriktirdiği bütün gümüşleri vererek yollar. Bu sefer de bir kedi alıp gelir. Annesi çok kızarak onu evden kovar.

Temene Koo yolda Sarı Kağan'ın oğlunun hayatını kurtarır. Sarı Kağan da ona sihirli bir yüzük verir. Evine dönen Temene Koo, sihirli yüzükle evlerini saraya çevirir. Daha sonra da Karatı Kağan'ın kızını almak için tekrar yola çıkar.

Karatı Kağan, Temene Koo'yu sarhoş edip sihirli yüzüğünü ele geçirir, onu ve atını da hapseder. Temene Koo'nun annesinin altınlarıyla satın aldığı kedi ile köpek gelerek yüzüğü tekrar ele geçirmesine yardım ederler. Yüzüğü ele geçirince Karatı Kağan ve adamlarını öldürür. Yurduna dönerek huzur içinde yaşar.

Kara Taacı Kıs

Tek varlığı keçisiyle yaşayan Kara Taacı'ya bir gün Sadu Kağan'ın adamı olan Temir Bökö misafir olur. Kız onu çok güzel yemeklerle ağırlayıp uğurlar. Temir Bökö de bu yemeklerden Sadu Kağan'a övgüyle söz eder. Gidip o da Kara Taacı'ya misafir olur. Kızın yemeklerini o da çok beğenir.

Yurduna döndükten sonra adamlarını toplayıp Kara Taacı ile savaşmaya gider. Amacı onu yenip yanına hizmetçi olarak almaktır. Kağan'ın ordusundaki Temir Bökö de Kara Taacı'nın yanında yer alır. İkisi bir olunca Sadu Kağan'ı yenerler. Sonra da evlenip mutluluk içinde yaşarlar.

Kögüdey Kökşin le Boodoy Koo

Anneleri ve babaları ölen Kögüdey Kökşin ve kız kardeşi Boodoy Koo birlikte yaşarlar. Kögüdey Kökşin bir gün ava gidince Celbegen ve karısı, Kögüdey Kökşin'in yurdunu dağıtırlar, kız kardeşini de öldürürler. Yurduna dönen Kögüdey Kökşin yedi gün boyunca ardıçla alazlayarak kız kardeşini diriltir. Sonra da Celbegen ile savaşmaya gider. Savaşta Celbegen ve adamlarını yener. Yurduna dönünce gelişinin şerefine doksan yıllık toy, yetmiş yıllık şölen düzenlenir. Bu şölenler sırasında Kögüdey Kökşin birden bire ölür.

Boodoy Koo ağabeyinin cesedini demir sopaya, halkını da ağaç sopaya dönüştürüp bir kayın ağacının yanına bırakır. Ağabeyinin kılığına bürünüp kızının evleneceği kişiyi seçmek üzere yarışma düzenleyen Karatı Kağan'ın yurduna gider. Burada katıldığı yarışmaları kurnazlık ve çeviklikle kazanır. Karatı Kağan'ın kızı Kara Taacı'yı alarak yurduna döner. Kara Taacı ay ve güneşi indirerek Kögüdey Kökşin'i diriltir.

Altın Ergek

Altın Ergek yurdunda huzur içinde yaşayıp giderken Agay Tacı ve Kögöy Tacı adlı iki kardeş yurtlarını işgal eden Cer Tekpenek'e karşı ondan yardım ister. Altın Ergek iki kardeşin yardım isteğini kabul ederek Cer Tekpenek'le savaşmak için yola çıkar. Yolda Cer Tekpenek'in türlü tuzaklarını çoğu zaman kılık değiştirerek aşar. Sonunda Cer Tekpenek'in yurduna varır ve onunla savaşır. Bu savaşta yenileceğini anlayan Cer Tekpenek yer altından yardım ister. Yer altından gelen köpekleri ve yılanları Agay Tacı ve Kögöy Taacı öldürür. Altın Ergek de Cer Tekpenek'i öldürünce şölen düzenlerler. Şölenle iki kardeşin Altın Küskü adlı kız kardeşini gören Altın Ergek ona âşık olur. Şölen bitince yurduna dönen Altın Ergek, Altın Küskü'ye dünürücü göndererek onu ister ve onunla evlenir.

Altay Destanları 3, (Hzl. Dr. İbrahim Dilek), Ankara 2007, 463 s., TDK yayımları: 890. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi Yayınları: 10

Altay Destanları 1'de yer alan destanlar N. U. Ulaşev'den, serinin ikinci kitabında yer alan destanlar ise Aleksey Grigoreviç Kalkin'den derlenmişti. *Türk Dünyası Destanlarının Tespiti Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi* kapsamında Altay destanlarının tamamını bir külliyatta bir araya getirme amacıyla hazırlanan serinin bu üçüncü kitabında ise altı farklı destancıdan derlenen altı destan yer almaktadır. İlk iki kitapta olduğu gibi bu eserde yer alan destanlar da Dr. İbrahim Dilek tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Eserin girişinde destan anlatıcıları hakkında kısa bilgilerle eserde yer alan destanların özetleri verilmektedir. Metin kısmında diğer iki eserde olduğu gibi okuyucuya karşılaştırma olanağı sağlamak amacıyla destanların çeviri yazılarıyla Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimleri aynı sayfada verilmiş. Destanlarda geçen bazı kelimelerin anlamları da diğer iki eserde olduğu gibi şiir üslubu içerisinde tam olarak verilemediğinden sayfa altında açıklama yoluna gidilmiştir.

Erke Koo

Erke Koo Destanı, kadın kayçı Natalya Pavlovna Çernoyeva'dan derlenmiştir. Farklı bir üsluba sahip olan Çernoyeva, 19. yüzyılın başında Mayma'da dünyaya gelmiş, ilk destanlarını dedesinden öğrenmiştir. Bir müddet orman idaresinde çalışan Çernoyeva, gözlerinden rahatsızlanınca köyüne dönerek yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde Beşeri Bilimler Enstitüsündeki bilim adamlarınca bildiği destanlar derlenen Çernoyeva, 1975 yılında ölmüştür.

Yaşlı bir kağan olan Ar-Aspak bir gün avdayken her ikisinin de adı Ak Kaan olan iki düşman tarafından yurdu yağmalanır. Geriye annesinden kalan bir yüksükle babasından kalan bir çakmak taşı kalır. Yüksükten kız, çakmak taşından da bir erkek çocuk çıkar. Erkek çocuğa Erke Koo adı verilir.

Erke Koo, kısa zamanda büyüyüp güçlü bir delikanlı hâline gelir. Babasının yurdunu yağmalayıp daha sonra da esir alan kağanların yurduna gider. İki kağanı öldürüp babasını kurtarır.

Erke Koo başka bir savaştayken yurduna düşman girdiğini öğrenir. Sahip olduğu her şey yer altına götürülmüştür. Erke Koo, yer altına inerek halkını kurtarır. Evlenip yurt kurmak için eş aramaya çıkar. Bu yolculuğunda bir yarışmayı kazanarak Altan Tana ile evlenir. Fakat yurduna döndüğünde yurdunun yine yağmalanmış olduğunu görür. Yağmacılarla savaşmak için yer altına iner. Yer yüzüne döndüğünde eşinin kaçırılmış olduğunu görür. Eşini bulup getirdiğinde bu sefer de yeğenini aramaya çıkar. Onu da bulup yurduna dönerken Kara Mökö'nün Erlik'in üç oğluyla savaştığını görür. İki bir olup atlarının da yardımıyla Erlik'in oğullarını öldürürler. Üçü yurtlarına dönüp huzur içinde yaşarlar.

Ölöstöy

Destanın anlatıcısı Markov Şalbaa 1890 yılında doğmuştur. Yaşamı hakkında elde fazla bilgi bulunmamaktadır. Ondoy bölgesindeki bir sovhozda çalıştığı bilinmektedir. Kendisinden derlenen başka bir destan da *Bar Çookır Attu Bayın Koo* destanıdır.

Diğer Altay destanlarına göre daha uzun olan *Ölöstöy Destanı*'nda bir kağanın hizmetinde çalışan çobanın ve oğlunun yer altı ve yer üstündeki düşmanlara karşı verdikleri mücadeleler anlatılmaktadır. Bu mücadelelere ilişkin kahramanlık temaları ön plana çıkmakla birlikte destanda zaman zaman masal öğelerine de rastlanmaktadır.

Katan Köksin

Destanın anlatıcısı Nikolay Kokuroviç Yalatov'dur. Destanı yazıya geçiren de kendisidir. Yalatov, destanı Yalatov Sıran adlı dedesinden öğrenmiştir. Bir destancı olan dedesinin yanında yetişen Yalatov, dedesinden daha başka birçok destan öğrenmiştir. Dedesi öldükten sonra diğer dedesi (annesinin babası)'nin yanına yerleşen Yalatov, ondan da birçok masal öğrenmiştir. Böylelikle sözlü edebiyatın diğer türlerine de aşinalık kazanmıştır.

Zoooloji eğitimi alan Yalatov, gözlerinden rahatsızlandığı 1957 yılına kadar Beşbeldir köyünde veteriner olarak çalışmıştır. Kendisinden derlenen bazı halk edebiyatı ürünleri bir kitapta bir araya getirildiği gibi *Atlaydın Çolmonı* gazetesi başta olmak üzere çeşitli dergi ve gazetede yayımlanmıştır. Yalatov'dan derlenen bu destanda kağan olan babalarını kaybeden iki kardeşin yer altındaki ve yer üstündeki diğer kağanlarla mücadelesi işlenmektedir.

Şulmus Şunu

Kaldan Kaan'ın oğlu olan Şulmus Şunu, Temene Koo ile evlenmek için kızın babası Cepten Kaan'ın yurduna gider. Cepten Kaan kızını vermek için bazı şartlar öne sürer. Bunlardan birincisi altı zirvenin kavşağındaki altın direği kendisine getirmesidir. Şulmus Şunu direği bulduğu zaman bunun ateşten bir direk olduğunu görür. Kimi zorlukları aştıktan sonra direği Cepten Kaan'a götürür.

Cepten Kaan'ın ikinci dileği Üç Kurbustan'ın iki gözüntün arasındaki kadeh büyüklüğündeki beni getirmesidir. Çeşitli zorluklar ve mücadelelerden sonra Şulmus Şunı bu görevi de yerine getirir. Bu arada Cepten Kaan, Şulmus Şunı'nın babası Kaldan Kaan'ı tehdit eder. Bunu öğrenen Şulmus Şunı Cepten Kaan ile savaşa tutuşur. Savaşta onu öldürür. Daha sonra Temene Koo ile evlenen Şulmus Şunı yurdunda mutlu, huzurlu bir yaşam sürer.

Destanın anlatıcısı Iosif Ködüyeviç'dir. Ködüyeviç'ten başka destanlar da derlenmiştir. Destanın kahramanı olan Şulmus Şunı'nın adı etrafında anlatılan birçok efsane de bulunmaktadır.

Ak Biy destanı

Ak Biy destanı, T. A. Çaçıyakov'dan derlenmiştir. Çaçıyakov, bu destanı babası destan anlatıcısı Anişki Çaçıyakov'dan öğrendiğini belirtmektedir.

Destanın kahramanı Ak Biy'in çocuğu olmamıştır. Bu duruma çok üzülen Ak Biy, sonunda tanrı Üç Kurbustan'a giderek kendisine bir çocuk vermesini ister. Bu dileğini kabul eden Üç Kurbustan, Ak Biy'e yakında bir çocuk sahibi olacağını fakat çocuğun er çağına gelinceye kadar ayağının toprağa değmemesi gerektiğini söyler. Ak Biy'in bir çocuğu olur. Fakat ayağı toprağa değer ve çocuk ölür. Ak Biy Üç Kurbustan'dan bir çocuk daha ister. Bu çocuğun da sudan uzak durması gerekmektedir. Ak Biy'in bu çocuğu da ölür. Üçüncüsünü ister. Bu dileği de kabul edilir ve bir çocuğu daha olur. Çocuğa Altın Koo adını verirler.

Altın Koo'nun annesi kutsal kitaba bakarak oğlunun kaderinde Cüs Kezer'in kız kardeşiyle evleneceğinin yazılı olduğunu görür. Bunu öğrenen Altın Koo Cüs Kezer'in yurduna gider. Oraya varınca Cüs Kezer'in kız kardeşini vereceği kişiyi seçmek için yarışma düzenlediğini görür. Kılık değiştirerek yarışmalara katılır ve kazanır fakat Cüs Kezer kız kardeşini onun yerine Kalcu Mize ile evlendirir. Altın Koo'yu da zehirlettirir.

Zehirden kurtulan Altın Koo, Kalcu Mize ile savaşmaya başlar. Altın Koo, Üç Kurbustan'ın da yardımıyla Kalcu Mize'yi ve ordusunu yener. Kalcu Mize'nin yenildiğini gören Cüs Kezer çok korkar ve yüklü bir servetle birlikte kız kardeşini Altın Koo'ya vermeyi önerir. Bunu kabul eden Altın Koo on yıl süren bir şölenle Cüs Kezer'in kız kardeşiyle evlenir.

Üç Kulaktu Ay Kara At

Destan, 1956 yılında Sazon Saymoviç Surazakov tarafından Kemerovskiy bölgesinde yaşayan Cuutu boyuna mensup N. F. Çoluhoyev'den derlenmiştir. Bu destan, Altay Baatırlar adlı serinin VII. Cildinde 134-186. sayfalar arasında yer almaktadır. Bayat diyalektiyle yazıya geçirilmiştir.

Destanın kahramanı güçlü ve akıllı bir at olan Üç Kulaktu Ay Kara At'tır. Sahibi Altın Kaan, Altın Çarka ve Kümüş Çarka adlı kardeşler tarafından öldürülünce Altın Kaan'ın torunu Kan Toodiy'ı yetiştirerek dedesinin ve babasının düşmanlarından intikam almasına yardım eder. Destan bu intikam mücadelelerini konu edinmektedir.

Bu eserin sonunda yer ve kişi adları diziniyle Altay destanları ile ilgili çalışma yürütenlere yardımcı olması amacıyla bir de kaynakça yer almaktadır.

Bu eserle birlikte Proje kapsamında yirmi iki Altay destanı Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Türkiye Türkçesinde fazla bilinmeyen bu destanları üç eserle dilimize kazandıran İbrahim Dilek'i kutluyoruz.